

UDC: 811.135.1`342.4+811.161.1`342.4`246.2

[https://doi.org/10.20235/lc.2011\(2\).15](https://doi.org/10.20235/lc.2011(2).15) | [Research Article Citations](#)

FENOMENUL PALATALIZĂRII ÎN CADRUL BILINGVISMULUI ROMÂNÔ-RUS / THE PHENOMENON OF PALATALIZATION IN THE ROMANIAN-RUSSIAN BILINGUALISM

Grigore CANTEMIR

Associate Professor, Ph.D.

("Alecu Russo" Balti State University, Republic of Moldova)

grigore.cantemir@usarb.md, <https://orcid.org/0009-0009-3961-3529>

Abstract

In the following lines we intend to do the review of the phenomenon of palatalisation mainly characteristic for the Balkan linguistic area. We notice that front vowels 'e' and 'i' have produced a real "revolution" in the development of the consonant system from popular Latin to the modern literary Romanian language, due to, (as numerous Romanian language historians claim/affirm), also to the Slavic influence. For the literary Romanian from the Bes-sarabian area, the negative impact of the Russian way of pronouncing dental consonants is negative so far.

Keywords: *palatalization, a palatalized consonant, softened consonant, bilabial consonant, labia-dental consonant, dental, place of articulation, regional pronunciation*

Rezumat

În rândurile ce urmează, ne propunem să facem o trecere în revistă a fenomenului palatalizării, caracteristic, mai cu seamă, arealului glotic balcanic. Vom observa că vocalele anterioare „e” și „i” au produs o adevărată „revoluție” în evoluția sistemului consonantic de la latina populară la limba română, acest lucru datorându-se, după cum menționează mai mulți istoricieni ai limbii române, și influenței slave. Pentru limba română literară din arealul basarabean, impactul negativ al modului rusesc de pronunție a consoanelor dentale este, până la ora actuală, negativ.

Cuvinte-cheie: *palatalizare; consoană palatalizată; consoană muiată; consoane bilabiale, labiodentale, dentale; loc de articulație; pronunție regională*

În pofida faptului că procesul fonetic anunțat în titlu are aproape două milenii, el fiind cercetat amănunțit de lingviștii ruși și români, acest fenomen e tratat de noi prin prismă diacronică, în special prin cea a bilingvismului româno-rus.

Deși nu este nou, termenul *palatalizare* a căpătat, în lingvistică, mai multe interpretări. „Dicționarul explicativ al limbii române” dă o definiție telegrafică acestui termen: „faptul de a (se) *palataliza*, modificare fonetică prin care o consoană oarecare devine palatală” (DEX, 1998, p. 740). Dacă ne limităm la această definiție, în limba română, am avea doar două modificări palatale: *ch* și *gh*.

„Dicționarul de termeni lingvistici” dă o definiție mai largă palatalizării: „transformarea unui sunet nepalatal într-unul palatal, prin mutarea locului de articulație în regiunea palatului dur al cavității bucale, sub influența unui *i* sau *e* următor. Astfel, în limba română este cunoscută palatalizarea labialelor *b*, *p*, *m*, *f* și *v* în cuvinte cu pronunțare regională ca *g'ine* (bine), *k'icior* (picior), *n'ere* (miere), *h'erbe* (fierbe) [...] și palatalizarea dentalelor *d* și *t* în *bağ'e* (bade), *frače* (frate) etc. Tot palatalizare este și trecerea inversă, de la rostirea regională *brață*, *săc*, *șăd*, *zăr* la rostirea literară *brațe*, *sec*, *șed*, *zer*, prin palatalizarea parțială a consoanelor *ț*, *ș*, *s*, *z* (în locul lui *ă* nepalatal, apare *e* prepalatal)” (Constantinescu-Dobridor, 1998, p. 236).

Am putea diviza fenomenul palatalizării în 3 părți:

- 1) palatalizarea labialelor, care ține de consoanele palatale veritabile din româna contemporană *chi* și *ghi*;
- 2) palatalizarea dentalelor, care ține mai mult de graiurile teritoriale și de prezența în acestea a unor variante dialectale care nu-și fac apariția în româna literară;
- 3) palatalizarea neliterară a dentalelor *d* și *t* sub influența limbii ruse.

În multe limbi, este răspândită palatalizarea consoanelor plasate înaintea vocalelor anterioare; în asemenea situații, fenomenul palatalizării se manifestă nu ca o caracteristică distinctivă a fonemelor, ci ca un proces fonetic pozițional. Ca o trăsătură diferențială, palatalizarea este caracteristică limbilor rusă, ucraineană, bielorusă, poloneză, lituaniană, irlandeză, japoneză ș.a.

Făcând o incursiune în istoria evoluției consonantismului de la latina populară la română, am putea observa că grupurile consonantice *cl* și *gl* au dat naștere, în limba noastră, la două consoane palatale – *ch* și *gh*. De exemplu: *clamat* > *cheamă*, *clavatoria* > *cheotoare*; *glacia* > *gheață*, *glandem* > *ghindă*.

Mai mulți lingviști menționează că, în cadrul modificărilor fonetice poziționale, vocalele prepalatale *e* și *i* au făcut o adevărată „revoluție” în sistemul consonantic românesc, dând naștere unor clase întregi de consoane, în special africatelor *č*, *ğ*, *ş*. Palatalizarea „este unul din fenomenele fonetice care au guvernat transformarea treptată a latinei în limbi romanice. Așadar, cel puțin prin consecințele ei imediate, palatalizarea dentalelor aparține nu numai istoriei limbii latine, ci și istoriei continuatoarelor acesteia, limbilor romanice” (Ivănescu, 1948, p. 28), modificările cele mai importante fiind impuse de contactul acestor consoane cu vocalele anterioare” (*ibidem*). Astfel:

- *c+e(i)* > *č*: *cera* > *ceară*; *cernere* > *a cerne*; *caelum* > *cer*;
- *qu+e(i)* > *č*: *quinque* > *cinci*; *coquere* > *a coace*; *quesivi* > *a cerși*;
- *g+e(i)* > *ğ*: *sagitta* > *săgeată*; *gelum* > *ger*;
- *gu+e(i)* > *ğ*: *extinguere* > *a stinge*; *sanguinare* > *a sângera*; *ungere* > *a unge*; *sanguem* > *singe*.
- *c+e(i)* în hiat cu o vocală accentuată sau cu o (*u*) neaccentuat s-a transformat în *ț*: *arsicia* > *arșiță*; *discalciare* > *a descălța*; *inglacio* > *îngheț*;

- *t* + o vocală anterioară în hiat > *ț*: *credentia* > *crediță*; *sementia* > *sămânță*; *hospitium* > *ospăț*.

O trăsătură distinctă a limbii române, care o deosebește de celelalte limbi romanice-surori, este că, în structura gramaticală și în fondul de bază al vocabularului ei, au pătruns organic elementele slave. Influența slavă asupra limbii române constituie, deci, un caz de substrat: limba noilor veniți în Peninsula Balcanică se suprapune peste limba popoarelor conviețuitoare și îi transmite o serie de trăsături caracteristice.

Sistemul fonetic al limbilor slave se deosebește de cel al limbilor romanice. Limba română a căpătat câteva trăsături de origine slavă, prin contactul cu limbile slave meridionale. Influența slavă nu e străină de palatalizarea labialelor în limba română vorbită și de palatalizarea ocluzivelor dentare în unele graiuri daco-romanice.

Lingviștii ruși disting trei faze ale palatalizării în istoria slavonei, care au periclitat schimbări calitative în cadrul sistemului consonantic, dictate, mai ales, de modul și locul de articulare.

Prima palatalizare presupune trecerea consoanelor postlinguale [k], [g], [h], urmate de vocalele anterioare, respectiv în [č], [ž], [š], care, în limba rusă contemporană, se manifestă îndeosebi în cadrul derivării: *рука* – *ручка*, *ручної*, *вручатъ*; *друг* – *дружок*, *дружно*, *дружить*; *порох* – *порошок*, *запорошить*.

În cadrul *celeia de-a doua palatalizări*, consoanele [c], [z], [s], urmate de vocalele anterioare au trecut în categoria șuierătoarelor. Ce-i drept, aceste alternanțe nu sunt caracteristice pentru limba rusă contemporană, ele aflându-și loc doar în cadrul unor frazeologisme din slavona bisericească: *облакъ* – *темна вода во облацѣхъ*, *Богъ* – *почити въ Бозѣхъ*, *воздухъ* – *на въздушѣхъ*.

Cea de-a treia palatalizare se manifestă prin alternanța consoanelor [k], [g], [x] cu [k], [g], [x] în diferite dialecte slave. O trăsătură diferențială a acestui tip de palatalizare constă în faptul că ea nu se produce în mod obligatoriu după vocalele anterioare. De exemplu: *кѣнязя* – *кѣнязю*, *кѣнига* – *кѣнигоу* (Колесов, 2008, p. 47).

„Din punct de vedere fonetic, după prima palatalizare au apărut consoanele muiate [č', c', ɟ'], iar după cea de-a doua – consoanele moi [č'', c'', ɟ'']”, observă cercetătorul rus V.V. Kolesov (*ibidem*, p. 46). În manuscrisele slavone vechi, efectele celeia de-a doua palatalizări erau marcate cu slova „dzealo”: *зѣнѣда*, iar ale celeia de-a treia, cu slova „zemlia”: *кѣнѣзѣ*, *полѣза*.

Acad. Al. Rosetti face deosebire între consoana palatalizată de consoana muiată în felul următor: „Consoana palatalizată este formată din două elemente în strâns contact: consoana propriu-zisă, de exemplu, *m* în pluralul *pomi* și *i*, elementul palatal următor. Spre deosebire de consoana palatalizată, consoana muiată este un sunet simplu. Limba română literară nu posedă consoane muiate⁴¹ (în mijloc de cuvânt – n.n. Gr. C.). Consoana muiată este

⁴¹ Vom observa că variantele moi ale consoanelor pot apărea și în mijloc de cuvânt. Astfel, *v* tare din cuvântul *vers* face opoziție fonologică cu *v'* (moale) din cuvântul

produsă de o singură articulație, pe când consoana palatalizată e produsă prin două articulații succesive; pentru consoana muiată, zona de contact pe palat e mult mai întinsă decât pentru consoana palatalizată. Pentru consoana palatalizată, mușchiul lingual nu execută o ocluziune completă pe palat: între partea anterioară și partea posterioară a bolții palatului se poate observa un „culoar” caracteristic, rămas neatins de mușchiul lingual în timpul ocluziunii. Muieria consoanei se face prin extensiunea contactului mușchiului lingual pe palat. Procesul palatalizării constituie prima fază a procesului muierii unei consoane” (Rosetti, 1955, p. 199).

În limba rusă, variantele palatală/nepalatală au valoare fonologică atât în mijlocul cuvintelor, cât și la sfârșitul lor. De exemplu, [l'] palatal se opune lui [l] nepalatal: *галька* „prundiș măscat”/*галка* „pasăre”; *пыль* „praf”/*пыл* „afect”; *моль* „molie”/*мол* „adică” etc. ce-i drept, această opoziție este caracteristică și pentru limba română, dar într-o măsură mai mică. De exemplu: *mere*/*miere*, *pere*/*piere*, *vers*/*viers* „melodie”.

Printre particularitățile dialectale moldovenești sunt menționate:

- palatalizarea labialelor și a dentalelor: *chept*, *ghini*, *ș'ir*, *jin*, *n'el*, *n'imi*, *n'in'cî*; cf. Literalele *piept*, *bine*, *fir*, *vin*, *miel*, *nimeni*, *nimica*;
- utilizarea lui *ž* în loc de *g*: *maržinî*, *curži*; cf. literalele *margin*, *curge*⁴²; a lui *ș* în loc de *č*: *chișior*, *fași*; cf. literalele *picior*, *face* ș.a. (Berejan, 2007, p. 26).

Forme palatalizate ale cuvintelor se întâlnesc frecvent în limba veche. O caracteristică a palatalizării, comună pentru scrierile cărturarilor epocii vechi, este palatalizarea fricativei *f* și *p*: „În privința lui *f*, de multe ori, manuscrisele prezintă forme nealterate în concurență cu cele palatalizate: *fierbinți*, *fiară*; alte manuscrise: *hiară*, *înherbântat*. Trecerea lui *p* la *k'* apare în *куасмъ* – a *chiasmi* „a compune, a scrie, a alcătui”: „și pentru aceia unii de la alții *chizmind* și însemnând și pe scurt scriind” (Rosetti et alii, 1971, p. 245).

Primul care a semnalat fenomenul palatalizării în limba română, adică primul dialectolog al nostru, a fost Dimitrie Cantemir. Autorul „Descrierii Moldovei” are meritul de a se fi oprit, pentru prima oară la noi, asupra unui fenomen fonetic esențial pentru graiul moldovenesc, palatalizarea labialelor⁴³. El nu folosește un termen special pentru acest fenomen, ci relatează doar că „femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci schimbă *bi*

viers „melodie”: „Cânta o privighetoare cu *viersul* de fată mare” (I. Creangă, *Amintiri din copilărie*); sau: *mere* – *miere*. Ce-i drept, aceste cazuri sunt rarissime în comparație cu limba rusă, care are, ca trăsătură distinctă, consoane moi în mijloc de cuvânt: *аленький*, *беленький* etc.

⁴² După cum se știe, în graiul moldovenesc lipsește africata *g*. Peste tot, în locul ei apare *j*. Președintele PCRM VI. Voronin, candidatul la președinție din partea lui I. Dodon, Zinaida Greceanii ș.a. pronunță, în loc de *buget*, *bujet*, *bijăt*.

⁴³ De aceea D. Macrea începe studiul Palatalizarea labialelor din volumul său „Probleme de fonetică”, cu discuția părerilor lui Dimitrie Cantemir despre aceste fenomene.

și vi în ghi, ca bine < bene > ghine, vie < vinea > ghie; pizmă „invidie” > chizmă, piatră < petra > chiatră; n inițial notat cu litera ng, deunii greu de pronunțat, ca mie > mnghie etc. (Cantemir, 1997, p. 227).

Afirmația lui Dimitrie Cantemir pornește de la constatarea că femeile vorbesc mai dialectal decât bărbații. Faptul se explică prin aceea că bărbații, prin natura ocupațiilor lor, călătoresc mai mult, vin în contact cu vorbitorii altor graiuri. Dacă totuși, remarcă în continuare autorul, un bărbat folosește „acea pronunțare”, atunci el, ca șoarecele, „se trădează totdeauna” cu gura lui că a stat prea mult la sânul maică-sa”. Astfel de bărbați sunt, de regulă, ironizați, fiind numiți „feciori de babă” (*ibidem*).

Pasajul despre palatalizarea labialelor din „Descrierea Moldovei” a atras atenția mai multor cărturari. Afirmația lui Dimitrie Cantemir că femeile vorbesc altfel decât bărbații a constituit un subiect de controversă (Ivănescu, 1948, pp. 176-178). S-a spus că principele moldovean se referea, când afirma că bărbații, de regulă, nu palatalizează labialele, la clasa din care făcea parte el, deci la boierime. Femeile din aceeași clasă palatalizau labialele, ca și femeile și bărbații din popor, adică de la sate. Prin urmare, expresia „fecior de babă” ar fi circulat în interiorul clasei boierești, și nu s-ar referi la toți bărbații care palatalizau labialele.

Noi credem însă că D. Cantemir nu avea în vedere numai clasa boierească. Desigur că cei ce foloseau expresia „fecior de babă” plecau de la distincția dintre o vorbire mai îngrijită și una populară, ceea ce presupune un oarecare grad de cultură.

Această distincție o mai puteau face și alții, nu numai reprezentanții clasei boierești. Amănuntul că un bărbat care păstrează fenomenul palatalizării labialelor „a stat prea mult la sânul maică-sa” este important, deoarece arată că cei vizați nu au venit în contact, în măsura cuvenită, cu alți vorbitori, care nu palatalizau labialele. Această deosebire dintre graiul bărbaților și cel al femeilor de la țară se mai păstrează și astăzi. Când D. Cantemir afirma că „femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților”, el nu putea opune o rostire generală, a femeilor, alteia, cu totul restrânsă, a bărbaților din clasa boierească⁴⁴. Desigur că aceștia vorbeau cu mai puține palatale, lucru firesc, dar nu erau singurii care evitau fenomenul în discuție. La răspândirea formelor fără palatale nu au contribuit deci numai reprezentanții clasei boierești.

⁴⁴ Vorbind despre caracterul popular al cronicii lui Ion Neculce, academicianul Iorgu Iordan spune chiar că „între vorbirea maselor populare și cea a clasei conducătoare nu existau aproape deloc deosebiri nici chiar atunci când boierii erau (ceea ce se întâmplă foarte rar) oameni culți. Aceștia aveau, desigur, un vocabular mai bogat, construiau fraze mai complexe, dar, considerată în total, limba folosită de ei era, calitativ vorbind, identică cu a țăranilor”.

Un alt fapt pe care-l subliniem este acela că Dimitrie Cantemir privește fenomenul palatalizării labialelor din punctul de vedere al limbii literare. Acesta îl face să ajungă la concluzia că formele cu palatale trebuie evitate. Ideea o pune în practică chiar începând cu prima sa operă „Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea”. Aici apar formele hipercorecte *obial* „ogheal” și *piloți* „chiloți” (Cantemir, 1990, p. 125), semnificative pentru preocuparea autorului ca nu cumva să se strecoare în scrisul său palatale în locul labialelor. În această lucrare bine „pieptănată” de fenomenul palatalizării, labiodentala *f* apare, decele mai multe ori, nepalatalizată în forma verbală *a pofti*, și doar arareori *f* este palatalizat: „...în puțină vreme toate cele ale poței trupului meu să fac...” (*ibidem*, p. 21).

Vom observa că rusescul *одеало* a dat naștere, în limba română, la două cuvinte: *ogheal* „cuvertură, plapumă”, rezultat al palatalizării dentalei [d], și *obială* „bucată de pânză sau de postav cu care țărani (uneori și militarii) își înfășoară laba piciorului în loc de ciorap sau peste ciorap”, rezultat al depalatalizării lui *gh* din *ogheal*.

Em. Petrovici susține că palatalizarea labialelor apare la D. Cantemir numai în două cuvinte: *hiriș* (< *hire* (*fire*) și *chezi* (pluralul lui *piază*) (Petrovici, 1958, p. 129). Există însă și alte câteva forme cu palatale în opera Principelui moldovean.

Labiala care apare cel mai frecvent palatalizată în textele vechi este *f*. Observația aceasta este valabilă și pentru opera lui D. Cantemir. Totuși el se deosebește întrucâtva de cronicarii moldoveni. La M. Costin, de exemplu, întâlnim când *f*, când *h*⁴⁵. La D. Cantemir, atestăm, mai ales, *f*. Acest lucru se poate remarca chiar începând cu *Divanul*, unde, cu excepția a două cazuri (D, 35, 115), toate formele verbului *a fi* apar ca în limba literară. Forme ca *hie-ce*, *hiecare*, de la Varlaam sau *hiecu*, *hieru*, *înherați*, *herbea*, *herbinteală* de la M. Costin nu vor mai apărea la D. Cantemir. În comparație cu Varlaam și cu cronicarii moldoveni, D. Cantemir face deci un pas înainte în ceea ce privește eliminarea din scris a formelor cu faringala *h* în locul labiodentalei *f*.

D. Cantemir a contribuit la o mai mare circulație, în scris, a lui *f* în locul lui *h* în zona unde *h* era unanim acceptat. „Divanul”, tipărit încă în 1698, a putut servi ca model în această privință. Este, de altfel, opera cea mai „curată” a lui Dimitrie Cantemir în privința tratamentului labialelor, ceea ce s-ar putea explica și prin dimensiunile ei reduse. Tot aici apar și cele dintâi hiperurbanisme la D. Cantemir. Prezența acestor forme arată, o dată în plus, că autorul era preocupat de curățirea limbii scrise de anumite fonetisme.

Bilabiala *m* este palatalizată numai o singură dată în cuvântul *hămesi*: „foamea leșinându-l și hemnisindu-l” (Cantemir, 1990, p. 73). Desigur că aici

⁴⁵ Aici trebuie să citim, de fiecare dată, *h* (fricativă palatală surdă). În alfabetul chirilic, nu exista un semn special pentru a nota acest sunet.

n se pronunța *n'*, căci în alfabetul chirilic, nu există un semn special pentru a nota nazala palatală, așa ca în spaniolă, bunăoară: *doña*.

Labiodentala *v* nu apare palatalizată în operele scrise de Dimitrie Cantemir în limba română. Din „Descrierea Moldovei” aflăm însă că silaba *vi* este palatalizată: *vie* – *ghie*).

Putem conchide deci că pe vremea lui D. Cantemir întreaga serie a labialelor era palatalizată.

Fenomenul palatalizării este destul de frecvent la I. Creangă. Pot fi discutate, în primul rând, fapte dialectale general moldovenești, nesesizate până acum. Vom observa că aproape toate labialele urmate de iot suferă, la *personajele* lui I. Creangă, fenomenul palatalizării, lucru neobservat însă la *povestitorul* Creangă:

- a) **bilabialele *b* și *p***. Cuvântul *piuă*, are, la povestitorul din Humulești, forma *chiuă*: „Degeaba mai bați apa-n chiuă să s-aleagă unt” (Ion Creangă, vol. II, *Moș Nicifor Coțcarul*, p. 17). *P* urmat de palatală > *k'* în: *pochii*, *chilos*: „Trăsnea, fiind mai chilos”, unde *chilos* < *pilos*⁴⁶, pop. „tare, puternic, rezistent; răbdător, tenace” < *pilă* + suf. -os), *chilit* („...de chilit la țuică...” = depilit la țuică, unde „a *pili*” a bea, a consuma băuturi alcoolice; a se ameți” < țig. *pilo*), *să chirotească* („să-si chirotească din picioare”, spune tatăl lui Nică, unde *a chiroti* < *a piroti* „a moțai, a dormita”). Palatalizarea lui *b* este prezentă în text prin verbul *a ghili* (pânza), unde *a ghili* < ucr. *biliti* „a albi, a înălbi”: „...mă uitam pe furiș cum se joacă apa cu piciorușele cele mândreale unor fete ce *ghileau* pânza...” (Ion Creangă, vol. I, *Amintiri din copilărie*, p. 255). Vom observa că slavonul *белумъ* are, în limba română, două reflexe: una arhaică, prezentă prin verbul cu forma nepalatalizată *a beli* cu sensul de „a jupuia”, ca la C. Negruzzi, în nuvela „Alexandru Lăpușneanul”: „Capul lui Moțoc vrem! El ne *belește* și ne pradă”, și alta literară, cu palatalizarea dentalei *d* în *gh* la cuvintele de origine slavă: *дѣволъ* > diavol, pronunțat regional *ghiavol*.
- b) **labiodentalele *v* și *f***. *F* urmat de iot > *h* (ca în sudul Moldovei și în alte regiuni), în: *de-a puterea hi*. De altfel, aceasta este singura situație în care *f* se palatalizează. La fel ca *f*, *v* urmat de iot se găsește nepalatalizat. Totuși ar fi de semnalat forma *ghivorniță* („o givorniță cumplită”), din „Povestea lui Stan Pățitul”, care provine, fără îndoială, din *viiforniță*, cu o fază de palatalizare a lui *v*, specifică nordului Moldovei > *viiforniță* > *ghivorniță*, ca în nordul Transilvaniei și Crișana, cu refacerea africatiei.
- c) **palatalizarea lui *m*** este rarisimă. Suscită interes doar adjectivul *ghițoasă* în care întrezărim forma literară *mițoasă*. Transformarea poate fi explicată prin înmuierea pe *m* și palatalizarea lui în *n'*: *mițoasă* > *nițoasă* >

⁴⁶ Vom observa rădăcinile latine ale acestui cuvânt: *pilum* „păr”, *pilum* + -osus = *pilosus* „păros”.

ng'îtoasă > *g'îtoasă*. S-ar putea ca *g'îtoasă* să aibă la bază substantivul *vițe* (de păr, de lână), deci să provină din *vițoasă*, unde *v* s-a palatalizat în stadiul *g'*, ca în *vin* > *ghin* > *hin*.

Dentala *d* apare palatalizată la Creangă în formele *ghiavole*, *ghibăcia* și *ghibăcești*: „Însă mama ne mai dă atunci câteva pe deasupra, și mai îndesate, zicând: – Na-vă, *ghiavoli* ce sânteți” (Ion Creangă, vol. I, *Amintiri din copilărie*, p. 241).

Regional, în graiurile nordice, labiodentala *v* se transformă în *h*, înaintea lui *o* sau *u*. Forma *bihol* (< v. sl. *byvol*) se întâlnește sistematic. Alături de *hulpe*, *holbură*, *hultur*, D. Cantemir folosește și *vulpe* (< lat. *vulpes*), *volbură* (< lat. *volvula*), *vultur* (< lat. *vultur*, *-uris*, uneori pe aceeași pagină⁴⁷).

Se mai păstrează încă *h* în verbul *a pohti* (< v. sl. *pohotěti*) și în substantivul *pohtă*, postverbal al lui *pohti*. Formele cele mai frecvente sunt cele cu *f*⁴⁸.

Labialele palatalizate sunt foarte răspândite în zona Moldovei.

O caracteristică a graiului din zonă este tratamentul bilabialei *p*. Aceasta este palatalizată și, astfel, este transformată în ocluziva palatală surdă *ć*. Acesta este un stadiu final de palatalizare, care presupune înlocuirea bilabialei *p* cu palatala surdă *ć*: *căćiță*, *kihniță*, *kiătră*.

Deși fenomenul „palatalizării labialelor” cuprinde o parte importantă a teritoriului dacoromân, aria subdialectului moldovean reprezintă zona tipică a formelor cu labiale palatalizate, căci aici fenomenul se produce cu consecvență. „Așa-numitele graiuri centrale, care ocupă cea mai întinsă parte a teritoriului de la est de Prut și de dincolo de Nistru, au trăsături fonetice identice cu cele răspândite în graiurile din provincia Moldova (România). De pildă: realizarea africatelor prepalatale *ć*, *ĝ* în stadiul de fricatizare *š*, *ž* (*šerc* „cerc”, *šer* „ger”), realizarea labializării labiodentalelor *f*, *v* în stadiul *š*, *ž* (*šérbi* „fierbe”, *žin* „vin”), palatalizarea labialelor *p*, *b*, *m*, în stadiul *ć*, *ĝ*, *ń* (*ćept* „piept”, *ĝini* „bine”, *ńiriști* „miriște”) etc.” (Pavel, 1995, p. 62).

În Republica Moldova însă, la trăsăturile dialectale comune cu Moldova de peste Prut s-au adăugat alte particularități, apărute în timpul îndelungatei perioade de dominație rusească și sovietică, ce a durat mai bine de un secol și jumătate. E vorba de anumite alterații ale vorbirii populare.

„Deformările ce au îndepărtat vorbirea din Republica Moldova de baza sa comună românească se explică ușor sub raport lingvistic, ele fiind urmarea logică a deosebit de puternicei și masivei influențe a limbii ruse culte și vorbite, oficiale și populare” (Berejan, 2007, p. 41).

După 1945, când s-au întors la vatră veteranii celui de-al doilea război mondial, cei care au luptat în armata sovietică au adus cu sine nu numai obiceiuri noi, ci și cuvinte de origine rusească, pe care le-au introdus direct în limbajul cotidian fără să le traducă, fără să le mai „pieptene” câtuși de pu-

⁴⁷ Textele sudice au chiar din secolul al XVI-lea numai forme cu *v*.

⁴⁸ Încă din secolul al XVI-lea, notăm și trecerea lui *h* slav în *f*: *pohti* < *pofti*.

țin, să le adapteze la specificul limbii noastre. „La români, au existat o serie de adresări ale copiilor față de cei mai în vârstă. Dacă era vorba despre frați – *bade, bădiță, nene, nea*; dacă era vorba despre surori – *lele, leliță, liță, țăță*. Frații și surorile părinților erau numiți *moși* și *mătușe*. Tot *moș* și *mătușă* li se spunea oamenilor în etate, iar celor mai tineri li se spunea *lele, leliță, țăță, țățică, bade, bădiță* etc.” (Capcelea, 1998, p. 30).

Tot atunci a început și procesul de palatalizare a dentalelor din cuvintele de origine rusească: „Spre regretul nostru, în perioada postbelică, au fost împrumutate din limba rusă o serie de adresări destul de caraghioase și străine nouă, ce sunt frecvent utilizate în limba vorbită – *ghiaghe, chioche, chiochică, ghiaghică* etc., adică niște adaptări din limba rusă care sună destul de respingător. Aceste anomalii trebuie cu orice preț depășite prin readucerea la viață a adresărilor noastre tradiționale ce se utilizează de români pretutindeni – domn, doamnă, unchi, tuță etc.”⁴⁹.

Scriitorii noștri folosesc, în creațiile lor, cuvinte conținând consoane palatale pentru a reda coloritul moldovenesc. De exemplu: „Mătușa în fustă cafenie nu mai picură⁵⁰. Se uită de pe scăunașul ei când la cântar, când la vânzător și parcă ar zice în sinea sa: „Ia să cumpăr și eu niște *scrânghită*” (Ion Druță). Vom observa că varianta literară a elementului palatalizat este *scrumbie*, care provine din grecescul *skumbri* (DEX, 1998, p. 965), unde s-a produs metateza, *r* trecând după *k*. La hotarul dintre două silabe (*scrum-bi-e*), consoana *b*, aflându-se în poziție tare, îl disimilează pe *m* (avem două consoane labiale), transformându-l în *n*; *b* urmat de *i* s-a palatalizat în *gh*; s-a schimbat structura cuvântului, recurgându-se la sufixul *-iț*; desinența *e* a fost înlocuită prin *ă*.

Un alt tip de palatalizare pentru rostirea neliterară a vorbitorilor de limba română din arealul basarabean îl constituie modul de articulare a dentalelor [t] și [d]. În limba rusă, există consoane tari și moi, care „se deosebesc între ele printr-o articulare distinctă. După locul de articulare, la formarea consoanelor moi, limba se deplasează în partea anterioară a cavității bucale, pe când la articularele celor tari, în partea ei posterioară; comp.: [в'ил] – [выл], [л'ёр] – [люг], [р'яд] – [рад]. La articularele consoanelor moi, cu mișcarea limbii înainte, spre palatul gurii (palat < lat. palātum) are loc palatalizarea” (Касаткин, 2006, c. 42).

Prin rostirea palatalizată a dentalelor rusești în manieră basarabeană, acestea, am putea zice, au suferit cea de-a patra palatalizare.

⁴⁹ Profesorul bălțean, dl Valeriu Capcelea, nu este filolog, ci filosof, de aceea a preluat cuvintele amintite așa cum sunt pronunțate în arealul basarabean, adică rostite cu dentalele [d] și [t] palatalizate: nu *дядя* și *тетя*, ca în limba rusă literară, ci *gheaghe*, *chiochea*.

⁵⁰ I. Druță ar fi putut scrie *chicură*, dar el nu-și permite să coboare la nivelul personajelor sale din popor, care palatalizează.

Foneticienii ruși atenționează și asupra modului de articulare a dentalelor [t] și [d]. La rostirea dentalelor tari, faza de pronunție a lor se termină cu o ocluzie bine distinctă. La rostirea dentalelor moi (palatalizate), organele aparatului fonator de deschid mai lent, ca la pronunția africatelor: [ц'ебѣ – тебѣ], [дз'евочка – девочка]. Nivelul acestei „africatizări” poate fi diferit: unii pronunță dentala mai aproape de africată, alții invers. Trebuie să avem însă în vedere că „Țecăitul” excesiv caracterizează pronunția neliterară (Матусевич, 1976, p. 134).

La ora actuală, chiar dacă are un guvern liberal-democratic, Republica Moldova este singurul stat ex-sovietic în care minoritățile etnice neruse (ucraineni, găgăuzi, bulgari, evrei, parțial țigani) sunt supuse continuu unui proces de rusificare prin menținerea învățământului public pentru acestea, în mare parte, doar în limba rusă. Noțiunea de rusofon/rusolingv, inventată de propaganda sovietică, a fost și rămâne un eufemism pentru tot ce înseamnă etnic alofon. Minoritățile etnice neruse au fost decupate întotdeauna din ansamblul corpului nostru social și alinate sau subordonate minorității ruse, în contrabalansă lingvistică față de majoritatea etnică română. Lingvistic și cultural vorbind, ucrainenii, găgăuzii și bulgarii, dar și mulți băștinași care și-au făcut studiile în limba rusă, au fost și rămân un fel de „auxilia”⁵¹ ale comunității etnice rusești, preluând până și felul de a articula consoanele dentale *d* și *t*.

Anume acest mod de articulare a consoanelor dentale caracterizează, adesea, limbajul tineretului studios de la liceele și instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova, care, nu este secret, în pauzele dintre ore, vorbesc rusește, transpunând în limba maternă felul de a articula dentalele după modelul rusec. Palatalizează, vizibil, juristul Partidului Comuniștilor Sergiu Sârbu, președintele CEC Iurie Cekan și foarte mulți alți conaționali de-ai noștri, care au preluat modul de articulație rusec. La rubrica „Publicitate” a postului „Jurnal TV”, de după cadru, se aude vocea unui băiețandru, care, de mic, adică parcă neinfluențat de pronunția rusească, deja palatalizează: „Pentru că dacă fiecare *dzin* noi ar zâmbi *dze* două ori mai *dzes*...”.

„Influența limbii ruse s-a răsfânt asupra limbii române, care și-a pierdut apanajul latin original și a suportat influențele parazitare, cum ar fi împrumuturile improprii, ortoepia palatalizată străină auzului românesc” (Guțu, 2007, p. 6). De aceea, ține de datoria noastră, a tuturor, ca în procesul de însușire a limbii române și de cultivare a ei, să-i debarasăm pe vorbitorii ei de fenomenul palatalizării, care nu este caracteristic limbii române literare.

Artiștii cuvântului folosesc fenomenul palatalizării pentru a reda coloritul limbajului basarabean. Astfel, o emisiune televizată cu Seva (Vsevolod Cernei) și Bogdan (Dascal) are genericul „Las' că-i ghini”.

⁵¹ Romanii numeau *auxilia* unitățile militare pe teritoriul Imperiului, alcătuite din băștinași.

Lingvistul Valentin Mândăcanu povestea, pe paginile hebdomadarului „Literatura și Arta”, despre un mancurt de la Mihăileni, care, vroidnd să devină „nacialnic”, a strigat, într-o seară, la club, cât îl țineau bojocii, într-o rusească pocită, palatalizând: „Chișa, bre!!!”, adică тшше „liniște”.

Profesorul Eugeniu Coșeriu, vorbind cu drag despre particularitățile graiului moldovenesc, semnalează că „e foarte interesant să vezi că în graiul nostru moldovenesc există diferența dintre dz și z: ...dzamă și pază. Iar arunci când vreau să vorbesc ca între noi și ca la noi acasă, atunci nu mă tem că îmi vor spune că ești basarabean și nu știi bine românește, nu mă sfiesc atunci să spun *Îi ghini și așa!*” (Coșeriu, 2007, p. 53).

Referințe

- Berejan, S. (2007). *Itinerar sociolingvistic*. Editura Știința.
- Cantemir, D. (1997). *Descrierea Moldovei*. Editura Litera.
- Cantemir, D. (1990). *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*. Editura Minerva.
- Capcelea, V. (1998). *Tradițiile naționale*. Editura Evrica.
- Constantinescu-Dobridor, Gh. (1998). *Dicționar de termeni lingvistici*. Editura Teora.
- Coșeriu, E. (2007). *Universul din scoică* (interviuri realizate de Gheorghe Popa, Nicolae Leahu, Maria Șlehtițchi). Editura Știința.
- Guțu, A. (2007). *Despre controversata problemă a limbii și identității în Republica Moldova*. CEP al USM.
- Ivănescu, G. (1948). *Probleme capitale ale vechii române literare* (vol. XI-XII, pp. 1-413). Tipografia Alexandru A. Țerek.
- Pavel, V. (1995). Limba română și graiurile ei teritoriale (cu referire la denumirea corectă a limbii românilor de la est de Prut). *Revistă de Lingvistică și Știință Literară*, 5, 60-63.
- Petrovici, E. (1958). Limba lui Dimitrie Cantemir. În: *De la Varlaam la Sadoveanu* (pp. 120-138). ESPLA.
- Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L. (1971). *Istoria limbii române literare* (vol. II: *De la origini până la începutul secolului al XVIII-lea*). Editura Științifică.
- Rosetti, Al. (1955). *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*. SCL, VI (3-4), 199-207.
- Касаткин, Л.Л. (2006). *Современный русский язык. Фонетика*. Издательство «Академия» / Kasatkin, L.L. (2006). *Sovremennij russkij yazyk. Fonetika*. Izdatelstvo Akademiya.
- Колесов, В.В. (2008). *Историческая грамматика русского языка*. Издательство «Русский мир» / Kolesov, V.V. (2008). *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka*. Izdatelstvo «Russkij mir».

Матусевич, М.И. (1976). *Современный русский язык. Фонетика*. Издательство «Просвещение» / Matusevich, M.I. (1976). *Sovremennyy russkij yazyk. Fonetika*. Izdatelstvo «Prosveshenie».

Dicționare

*** (1998). *Dicționar explicativ al limbii române* (ediția a II-a). Univers Enciclopedic. (= DEX, 1998).

158

Texte

Creangă, I. (1989a). *Opere* (vol. I). Editura Literatura artistică.

Creangă, I. (1989b). *Opere* (vol. II). Editura Literatura artistică.